

**МОНГОЛ УЛСЫН ГАДААД ХУДАЛДААНЫ БОДЛОГО, ХУДАЛДААНЫ ТУЛГАМДСАН АСУУДЛУУД, ХӨРШ ОРНУУДАЙ ХИЙСЭН ХУДАЛДАА, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХАРИЛЦААНЫ ХӨТӨЛБӨРҮҮД, ТЭДГЭЭРИЙН ХЭРЭГЖИЛТ:
ГАДААД ХУДАЛДААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ОРЧНЫ ШИНЖИЛГЭЭ**

/Тойм судалгаа/

Д.Ариунаа/MSc/, Ц.Батбаяр, Ч.Онончимэг

Агуулга

Оршил

Тойм судалгааны бүтэц

Эх сурвалж

Нэг: Дэлхийн худалдааны тойм (2008-2009) (Ахлах судлаач Д.Ариунаа)

Хоёр: 1.1 Үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт (Судлаач Ч.Онончимэг)

- 2.1 Үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт
- 2.2 Үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт
- 2.3 Үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт, үүсч буй дэлхийн худалдааны системийн өөрчлөлт

Гурав: Монгол Улсын гадаад худалдааны бодлого (Ахлах судлаач Д.Ариунаа)

- 3.1 Гадаад худалдааны бодлого хэрэгжүүлэгч субъектүүд
- 3.2 Монгол Улсын гадаад худалдааны бодлого
- 3.3 Монгол Улсын гадаад худалдааны өнөөгийн байдал

Дөрөв: Монгол Улсын гадаад худалдаа, эдийн засгийн харилцаа, худалдааны хөгжил (2000-2009) (Судлаач Ц.Батбаяр)

- 4.1 Экспорт, экспортын барааны бүтэц
- 4.2 Импорт, импортын барааны бүтэц
- 4.3 Монгол улсаас хөрш орнуудтай хийж буй гадаад худалдааны онцлог

4.3.1 Монгол улс ба БНХАУ

4.3.2 Монгол Улс ба ОХУ

4.4 Монгол улс ба Европын холбоо

Тав: Дүгнэлт

Зургаа: Хавсралт

Долоо: Ашигласан материалын жагсаалт

Оршил

Монгол Улсын Их Хурлын гишүүн Ч.Улааны захиалгаар “Монгол улсын гадаад эдийн засгийн харилцаа, худалдааны тулгамдсан асуудлууд, хөрш орнуудтай хийсэн худалдаа, эдийн засгийн харилцааны хөтөлбөр, тэдгээрийн хэрэгжилт, гадаад худалдааны эрх зүйн орчны шинжилгээ” сэдэвт тойм судалгааг УИХ-ын Тамгын Газрын Судалгааны төвийн ахлах судлаач Д.Ариунаа, судлаач Ц.Батбаяр, Ч.Онончимэг нар хийж гүйцэтгэлээ.

Тойм судалгааны бүтэц

Монгол Улсын гадаад худалдааны хөгжил, гадаад худалдааны тулгамдсан асуудлууд, хөрш орнуудтай хийж буй худалдаа, эдийн засгийн харилцаа, гадаад худалдааны эрх зүйн орчны тухай тойм судалгааг дараахь бүтэцтэйгээр хийж гүйцэтгэлээ.

Нэгдүгээр хэсэгт, дэлхийн худалдааны байдлын тухай ерөнхий тойм, дэлхий нийтийг хамарсан санхүү эдийн засгийн хямралын худалдаанд үзүүлсэн үр нөлөө, худалдааны бүтэц, өөрчлөлтийн талаар,

Хоёрдугаар хэсэгт, Монгол Улсын худалдааны бодлогыг зохицуулж буй хууль эрх зүйн орчны шинжилгээ, худалдааны чөлөөт бүсүүдийн өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудлууд, Монгол Улсаас дэлхийн Худалдааны Байгууллагын өмнө хүлээсэн үүрэг амлалтуудын биелэлтийн тухай мэдээллүүдийг тус тус орууллаа.

Дараагийн хэсгүүдэд, Монгол Улсын гадаад худалдааны бодлого, түүнийг хэрэгжүүлэгч субъектүүд, гадаад худалдааны өнөөгийн байдал, гадаад худалдааны хөгжил, хөрш орнуудтай хийсэн худалдаа, баримталж буй бодлого, экспорт импортын бүтэц, гадаад худалдааны тэнцлийн динамик зэрэг мэдээллийг тоймлон хүргүүлж байна.

Эцэст нь, гадаад худалдааны бодлогоор дамжуулан эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлэх, макро эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах, ажилгүйдэл ядуурлыг бууруулах, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх талаар улс орнуудын засгийн газрын зүгээс авч хэрэгжүүлэх боломжтой бодлогын арга хэмжээ, гадаад худалдааны эрх зүйн орчныг сайжруулахтай холбоотой санал дүгнэлтүүдийг орууллаа.

Эх сурвалж

Тойм судалгаанд ашигласан үндсэн эх сурвалжууд нь гадаад худалдааг зохицуулж буй хууль тогтоомжууд, УИХ-ын болон Засгийн газрын тогтоолууд, холбогдох яам агентлагийн дүрэм журам, тогтоолууд болон Дэлхийн Худалдааны Байгууллагын Нарийн бичгийн дарга нарын газраас боловсруулсан “Монгол улсын худалдааны бодлогыг хянан үзэх” нь илтгэл, Монгол Улсын Гадаад Харилцааны Яам болон НҮБ-аас хамтран гаргасан “Монгол Улсын худалдааны бодлого ба хүний хөгжил” илтгэл, Далайд гарцгүй хөгжиж буй болон дамжин өнгөрүүлэгч орнуудын (ДГХБО) “Худалдаа ба худалдааг хөнгөвчлөх” сэдэвт ДГХБО-ын сайд нарын бага хурлаас гаргасан “Улаанбаатарын тунхаглал”, Монгол Улсын Хууль зүй дотоод хэргийн яам болон Японы Жайка-ын хуулийн шинэчлэлт төслөөс хамтран зохион байгуулсан “Худалдааны эрх зүй” Монгол улс дахь өнөөгийн байдал, бусад орны туршлага-уулзалт семинарын материал, Монгол улсын гадаад харилцааг эдийн засагжуулах хөтөлбөр, Монгол улсын засгийн газрын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр зэрэг болно.

Зарим улс орнуудын гадаад худалдааны бодлого, худалдааны стратегийн тухай материалыг холбогдох албан ёсны цахим хуудаснаас нь авч ашигласан болно.

Нэг: Дэлхийн худалдааны тойм (2008-2009)

2008-2009 оны дэлхийн худалдааны байдлын талаархи тойм мэдээллийг Дэлхийн

Худалдааны Байгууллагаас гаргадаг “Дэлхийн худалдааны тайлан”-аас¹ товчлон танилцуулж байна.

Дэлхийн санхүү эдийн засгийн хямрал улс орнуудын худалдаанд сөргөөр нөлөөлжээ. Тухайлбал, дэлхийн худалдааны өсөлтийн хувь (дундажаар 4-6% байдаг) дэлхийн ДНБ-ний өсөлтийн хувиас (дундажаар 2.5%) ямагт давдаг байсан бол 2008 онд дэлхийн ДНБ өмнөх оныхоос (2007 онд 3.5% байсан) буурч 1.7%, харин дэлхийн худалдааны өсөлт 2008 онд өмнөх жилийнхээс 6%-р буурсан үзүүлэлттэй байна.

Худалдаанд тэргүүлэгч орнуудын (Герман, Хятад, Япон гэх мэт) экспортын гүйцэтгэл нь 2008 онд огцом буурч, тухайлбал, 2008 оны эхний 3 улиралд 14%-н өсөлттэй байсан Хятад улсын АНУ-д гаргадаг экспортын бүтээгдэхүүний хэмжээ өмнөх оныхоос дөнгөж 1%-р нэмэгдсэн байна. Автомашины үйлдвэрлэл санхүүгийн хямралд хүчтэй өртсөн салбарын нэг болж байна. Японы автомашины бүтээгдэхүүний экспорт 2008 онд 18%-р буурч, тус улсаас АНУ-д нийлүүлдэг автомашины экспорт бараг 30%-р унасан байна. 2007 онд өндөр хөгжилтэй орнуудын экспортын 12%-г автомашины экспорт дангаар бүрдүүлсэн байна.

2008 оны хувьд гол экспортлогч орнуудад Герман (1.47 триллион ам. доллар), Хятад (1.43 триллион ам. доллар), АНУ (1.3 триллион ам. доллар), Япон (782 тэрбум ам. доллар), Голланд (634 тэрбум ам. доллар) орж байна.

Дэлхийн худалдааны өсөлт 2008 онд дөнгөж 2%-тай гарсан нь 1998-2008 онуудын дундаж өсөлт болох 5.7%-аас бага байна. Харин дэлхийн худалдааны өсөлт болон дэлхийн ДНБ-ний өсөлт 2008 онд ойролцоо гарсан байна. Өмнөх жилүүдэд худалдааны өсөлт ДНБ-ний өсөлтөөс давж байжээ.

Ийнхүү дэлхийн худалдааны үзүүлэлтүүд буурахад эрэлтийн хүчин зүйлээс гадна улс орнуудын зүгээс явуулсан протекционист арга хэмжээ болон худалдааны санхүүжилтийн хомсдол нөлөөлсөн байна. Тухайлбал, банкны системийн хэвийн ажиллагаа алдагдсанаас болж зээлийн эх үүсвэрийн дутагдалд орсон банкуудын зээлжүүлэх чадвар буурч, улмаар гадаад худалдаа эрхэлдэг аж ахуйн нэгж байгууллагуудын санхүүжилт доголдсоноос худалдаанд сөргөөр нөлөөлжээ.

Худалдаанд нөлөөлсөн өөр нэг чухал хүчин зүйл бол олон улсын тээвэрлэлтийн асуудал юм. Олон Улсын Агаарын Тээврийн Холбооны (International Air Transport Association) мэдээнээс үзвэл агаарын карго тээвэрлэлт 2008 онд өмнөх оныхоосоо 23%-аар буурсан ба энэ үзүүлэлт нь 2001 оны террорист халдлагаас үүдэлтэй агаарын карго тээвэрлэлтийн бууралт болох 14%-аас ч муу үзүүлэлт болж байгаа нь хямрал гадаад худалдаанд хэрхэн нөлөөлснийг харж болохоор байна.

Экспортын үнийн хэлбэлзлээс шалтгаалан байгалийн баялаг экспортлогч орнуудын орлогын хэмжээ буурч, үйлдвэрлэлийн хэвийн ажиллагаа тасалдсанаас улсын төсвийн орлогын төлөвлөгөөнд нөлөөлж, төсөвт хүндрэл учруулсантай холбогдуулан улс орнуудын засгийн газрын зүгээс бодлогын чанартай арга хэмжээнүүдийг ихээр авч хэрэгжүүлэхэд хүргэжээ. Онцгойлон дурьдахад, дэлхийн улс орнуудын санхүүгийн хямралтай тэмцэхэд зориулсан хөрөнгийн хэмжээ нь дэлхийн нийт үйлдвэрлэлийн 3 гаруй хувьтай тэнцэж байна.

**Хоёр: 1 1 í ã è Öëñú í ääåååä öåååäååä, ýäëéí çàñäëéí ðäðëëöååí ù
ýðð ççéí í ð÷í ù øëí æëëäýý**

2.1 Äååååä öåååäååäí ù ööëü, ýðð ççéí í ð÷éí

Ì áí äé öëñ çäð çýýëëéí ýäëéí çàñäëéí ðäðëëöååí ä øëäæýí ýýñ ðí éø ääæäæé

¹ World Trade Organization, “World Trade Report 2009: Trade policy commitments and contingency measures”, 2009

[illegible]

2.2 Äýẽõèéí õóääëääàí û áàéãóóëääãà áà ì î í ãĩ ë Óěñ

1997 оны 1 дүгээр сард Монгол Улс Дэлхийн худалдааны Байгууллагад элссэн нь Олон Улсын Худалдааны зарчим дахь шинэ худалдааны дэглэмийг хөгжүүлэх, эдийн засгийн өөрчлөлт шинэчлэлт хийхийг оролдоход хүргэсэн гол үйл явдал болсон. Ийнхүү Дэлхийн Худалааны Байгууллагад элсэн орсноор Монгол улсыг дэлхий нийтийг хамарсан худалдааны дэглэмийн нэгээхэн хэсэг болохыг зөвшөөрч, худалдааны талбар дахь хүний нөөцийн хөгжлөөс өгөх ач тус, түүнчлэн Дэлхийн Худалдааны Байгууллагын гишүүн орнуудын тухай бүрэн дүүрэн мэдээллийг ашиглах боломжтой болсон юм.

[illegible]

Óóààèààà, ýàèéí çàñàééí ðàðèèòààà ýðð çúéí ðàèààñ í ù çí ðèòóóèàðàà ýí ý òí, ð
í ðí ù °°ð °°ðñàééí áí àéí àíí í íðèí à, çàð çýýééí áààðàì æ ø ààðàèàà çúé, ñí í ð
ðààèèààæáàéàà òì.

I i r t e Óen Ayeóeeí Oóaaéaaaaú Ááéääööéaaa íyayí í ðí tí à aañái
àì èàèöóóáàn çaðèl t e àì èàèòùí öýðýææááéëää öäéääð öí á- äööüáääé:

ÄÖÄ-ufi o ääöäääufi äääöö ö öyfi äi ääö üfi äääfiääö äi ä ö öfiääääfi
 èi rí ðò úfì ò äðèò äàñ°ð yì äð í ýfi ø èi ý ò äðèò í ýâð ð ö öyfiääé ääéö:

- [illegible]

7

ÄŒÄ-ä í yäáýí í ðñí í °äð°ñ ýðëýí èì í î ðò ù í èèðáí çëéí ðç÷èì ò ýé áàéð ðòäðòàà í ýä æëé áí èäí í ñóí äàð:

- ✓ Í î í ä è Œëñíí èèðáí ç, ç°äð°ð°è í èä ð òí äñí èðí î í ù çí äýñí èé àð óëäýé áàéäàè ð°äéäýé ðçí, àì ùðàí, ððäñí èñí ýðçëé ì ýí äééä ðàí äàèðò ð äàðäèäñí ä ðàí äàðäà ÷èäýýí. Èì í î ðò ù í èèðáí ç í ù ç°äð°í ð°í òí í î çàðè ð°ðëéí áàðäàí ä ðàí áàðäð á°ä°ä ñóí äñí ýððëéä 1998 í î í î í ýä æëééí ðòäðòààðé í èä æýðýñýí.
- ✓ ŒËŒ-òí 1998 í î í Œëñíí ðëýýð ýäððçëýðëéä òí ðëäñí ð, ðàððò ù í áóñ áóñäà òýçäàððëèð òí äñí ð äçëýä áàðäàí ù ääñíäèð ù äàððòò ðòðàé³ 05 áóääð òí äñí í è ù ä äàððàñàí á°ä°ä ýí ýðçë ääñíäèðð èèðáí ç äçðëé 19 äçëäéí áàðäàä 9 äçëýä áí èäí, °í í î í ù èèðáí çýé áàéñàí 4000 ð°ðëéí ðëè èéí áí àèñíí òí í ä 300 áí èäí ðñí ðñí ð°èñíí áàéí à.

Ääääääñí ð°ð°í ä° í ððóëää-äàä ò àð äàðò ù í ð°í ä°è°èð, ÷°è°è°è°èð èéä ÄŒÄ-äàñ ò ääùæáóé ð äàðäèääää í èèðçëýý:

- ✓ Ääääääñí ð°ð°í ä° í ððóëäèððàé äæ àððéí ýäæð ì î í ä è Œëñíí òàðäàðò ðòðëù òí äñí í æéí äàððò òàðäð ì í ääððàðò á°ä°ä äääääñí ð°ð°í ä° í ððóëäèððàé äæ àððéí ýäæ í ù ð°ð°í ä° í ððóëäèðò ù äýðý òýðýäçëýä-èä çççëýð òàðäàðò ð°í ä°è°èð, ÷°è°è°è°èðä äæ àððéí ýäæ, áàéäððëääñí í ðëí äñí àèäàí òàðäàðò ù òýäñí ðòðëù, Ääèèéí òàððò ù í ðòðàé ðòðëù, í ýí ýäñýí °ððëéí àèäàí òàðäàðò ù ðòðàé ðòðëù, í î ðä é àèäàí òàðäàðò ù òýäñí ðòðëù, Ääçðñí ðòðàé ðòðëäð ðñí ðñí çí ðëððóéí à.

÷°è°è°è° äçñëéí ò àèäàð äàäð äèääà äðäà òýí æýýí èé ò ððàé ÄŒÄ-òí äèð ççí í ðí ðòäàä ì ýäýýýðëéí ðàí ò ò òñ äàéäððëäääñí ýí ý äñíðàéäàð äàðè ò èàð ÷èäëýé äððí ù ä ç°ð÷èðäçé áàéð:

- ✓ Í î í ä è Œëñ 2002 í í ä “÷°è°è°è° äçñëéí ðòðàé”, “Äèðàí áóëää ðàäèääàí ù ÷°è°è°è° äçñëéí ýðð ççéí áàéäèñí ðòðàé”, 2003 í í ä “Çàì ù í-çä ýäéí çàñäéí ÷°è°è°è° äçñëéí ýðð ççéí áàéäèñí ðòðàé”, “Òàääàí í ððò ðàäèääàí ù ÷°è°è°è° äçñëéí ýðð ççéí áàéäèñí ðòðàé” ðòðëèðò ù í ðñí ðñí äàðäèñàí.
- ÷°è°è°è° äçñëéí òàèäàðò ù äýèäýðýí äýé ì ýäýýèèèèääàðààãýí òýñäýñ ççí ý çç.

2.3 Òàäèääàí ù ÷°è°è°è° äçñ

Ýäéí çàñäéí ðññäé äýäýí äçðëé äçñëéä ðàäèääàí ù ÷°è°è°è° äçñ äýäý ýðëýäýä. Èè ð°ðëéí äçñ áàéäððëñí äàð ð°ð°í ä° í ððóëäèðð, ðàäèääà, ð°ä°è°è° ýððëýèèèè í ýí ýäççëýðòà ÷èäýäñýí òàððàé íð÷èí èé áí èí í. Œ°ð°í ä° í ððóëää-äñí òàððò ù í ðòðà ð°ð°ñ èè òí ä áí èí ä ýäððàðò á°ä°ä ääèèéí áí èí òàðäàðò ð°í ä°è°èð çççëýð çýðäýð ð°ð°í ä° í ððóëäèðò äððàí ðòðää

Í î í ä è Œëñ 2002 í í ä “÷°è°è°è° äçñëéí ðòðàé” ðòðëéí à ðñí ðëñää ðàäèääàí ù ÷°è°è°è° äçñ áàéäððëäððàé òí èäí äñí í äñíðàèñí í äðëä-èäí ðññäñàí äàñ ääà à ðòðëéí à ðàäèääàí ù ÷°è°è°è° äçñ ääèääñí í î í ä è Œëñíí í äñýí ðòðëù äóëñ í èí ðëñíí äýðýýí ççäðýé òýèäððàðò äñíðàäè, ÷°è°è°è° äçñ ýääääð çéé äæèèèäääñí ù ððççä, ääèèéí òàðäàðò äñí ÷°è°è°è°è°è°, äæ àððéí ýäæçäèéä äçððäýð òýèäàððò ðòðëñí äððàí çýðäýð ð°í ä°è°èð ççä áí èí í ääçðñí °í ÷°è°è°, ÷°è°è°è° äçñ ýä ì ðä° òí ðëí äñí àèäàí òàðäàðò ù ðàù òýí æýýí èé òàèäàðò ù çàèèððà äääèäý.

“÷°è°è°è° äçñëéí ðòðàé” ðòðëù äàððàäñàí òàé òí èäí í òí èäí ð 2002 í í ä “Äèðàí áóëää

³ Äæ àððéí ýäæ, áàéäððëääñí í ðëí äñí àèäàí òàðäàðò ðòðëù, 1992 í í, 7 áóääð ççëé

⁴ Ýäéí çàñäéí áí èí äñí ðëí ýäýé, °ðñ°èä°ð ÷äääàð ðñ°è “Í î í ä è Œëñíí ðàäèääàí ù ÷°è°è°è° äçñ ð°ð°èä°ðëéí çí ýèäý äà ÷°è°è°è° äçñ ääèèèèèè ðàí èèðñàí äçí ðëí äèäý”, 2004 í í, ðð5, ýð ñððàäèæ www.chemonics.biz

- x^o e^o o ð áǵŋ áyŕ òàòààð, ãàèù, ààèp òù í òŋŋãæ æðì ù í òàèààð òóóèùà áóðùàŋàí áí èí à÷ ÷^o e^o o ð áǵŋ áyŕ òàòààðùí ŕ í ð èèèðǵàèéá í àðèéà÷èàí çààæ ° ð^o ãé áàéí à.⁷
- x^o e^o o ð áǵŋèéí ŕ ãæèä äyì æýä ççççýð, ŕ ð í ð í ð òóóèà÷-àùí ýð ð àð æèéá òàì ãàèèàð ççáí ýŋŋ Áǵŋèéí ŕ ð í ð í ð òóóèà÷-àùí ç^o àè^o è áàéðóóèæ áí èí ò òàèààð çì òèòóóèŋàí áí èí à÷ òá ç^o àè^o èèéí ãéðýðýð ççðýä í èèäyì ä ççççýð ðì èèéí òóàààðìèèèð ãòóóèéí á í àðèéà÷-ŋàí òŋŋãàãé.⁸
- x^o e^o o ð áǵŋ í ù àèä àààŋàí ŕ ñ^o àòýè áàéðàap òóóèùà òŋŋãæý. Äyà÷ ò ñàèéí ŕ ð í ð æèä ÷^o e^o o ð áǵŋèéá ŕ ãæççýðýä àð èèèàæ áí èí ò ýŋŋýðèéä çààãàãé, çàŋæéí ãèçðààŋ p òáŋàí òççæççýð àà ýŋŋ ñàí òççæççýðèéä ðì äì ððì é çì òèòóóèàèð áàéðé.⁹

3.2 Монгол Улсын гадаад худалдааны бодлого

Гадаад худалдааны бодлогоор дотоодын үйлдвэрлэгчдийг хамгаалах уу (протекционист) эсвэл хэрэглэгчдийн эрэлт хэрэгцээг хангах уу (либералист) гэдгийг хэрхэн шийдвэрлэснээр улс орны эдийн засгийн бодлогын гол хэсэг тодорхойлогдож байдаг.

Монгол Улсын худалдааны бодлогын зорилго нь **“Идэвхитэй худалдааны бодлого явуулах замаар эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих, аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй, үйлчилгээний салбарт дэмжлэг үзүүлж, экспортыг нэмэгдүүлэхэд чиглэдэг”**.¹⁰

Монгол Улсын олон талт худалдааны бодлого нь Дэлхийн Худалдааны Байгууллагын (ДХБ) өмнө хүлээсэн үүрэг, амлалт болон бусад улс орнууд, олон улсын байгууллагуудтай хийсэн, хийгдэж буй олон талт хэлэлцээнд төвлөрч байна. Монгол Улс ДХБ-д 1997 оны 1-р сарын 29-нд элсэн орсон бөгөөд Монгол Улсын Засгийн газрын худалдан авах үйл ажиллагааны хэлэлцээр болон Иргэний агаарын тээврийн нисэх онгоцны худалдааны тухай хэлэлцээрээс бусад бүх олон талт бүх хэлэлцээрүүдэд нэгдэн оржээ¹¹. ДХБ нь Монгол Улсыг тус байгууллагын гишүүн болсноосоо хойш худалдааны горимоо харьцангуй либералчилж, тарифыг багасган, импортын тусгай зөвшөөрөлд тавигдах олон шаардлагыг устгасан хэмээн дүгнэсэн байна. Худалдааны бодлогын гол зорилго нь худалдааны бодлогын үндсэн хэрэгсэл болох тарифын болон тарифын бус хориг саад тогтоох болон халах замаар экспорт импортын оновчтой бүтцийг бий болгож удирдахад оршино.

ДХБ-ын өмнө Монгол Улсын хүлээсэн үүрэг амлалтуудын хэрэгжилтийн талаархи мэдээллийг гадаад худалдааны эрх зүйн орчны шинжилгээ хэсгээс дэлгэрүүлж үзнэ үү?

2000 оноос хойш Монгол Улсын Засгийн газрын зүгээс гадаад худалдааны талаар авч хэрэгжүүлсэн бодлогын арга хэмжээнүүдээс дурьдвал Монгол улсын Засгийн газрын 2000 оны 188 дугаар тогтоолоор **“Гадаад худалдааны хэлбэлзлийн хамаарлыг багасгах, удирдлагыг сайжруулах талаар авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө”**-г баталсан байна. Энэхүү төлөвлөгөөний гол зорилго нь Монгол Улсын экспорт, импортын гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний дэлхийн зах зээлийн үнийн хэлбэлзэл, уналт, гадаад худалдааны нөхцөлийн гэнэтийн өөрчлөлт, тэдгээрийн тус улсын эдийн засаг, нийгэм, хүн амын амьжиргаанд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг багасгах талаар авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тусгахад оршиж байна. Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлснээр Монгол улсын макро эдийн засгийн тогтворжилтыг бататгах, зээлийн үнэлгээ дээшлэх, бизнесийн илүү таатай орчин бүрдэх, Монголын өрсөлдөх чадвар нэмэгдэхийн зэрэгцээ хүн амын амьжиргааны түвшин дээшлэх болно гэсэн зорилт тавьжээ.

Засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд экспортын барааны үнийн хэлбэлзлийн эрсдэлийг багасгах оновчтой арга замыг хэрэгжүүлэх, цөөн нэрийн экспортын бүтээгдэхүүний орлогоос хамааралтай бусад орнуудад хэрэглэдэг орлогын менежментийн аргуудыг судлах, хүний нөөцийн чадавхийг нэмэгдүүлэх, экспортын барааны салбар дахь улсын үйлдвэрийн газрын үр ашиг ба ил тод байдлыг дээшлүүлэх зорилгоор улсын үйлдвэрийн газрыг хувьчлах, нэмүү өртөгийн өсөлтийг дэмжих, экспортын нэр төрлийг олшруулах, шинэ нэр төрлийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, зах зээлийг шинээр нээх, Монгол

¹⁰ Дэлхийн Худалдааны Байгууллагын нарийн бичгийн дарга нарын газар, “Монгол Улсын худалдааны бодлогыг хянан үзэх нь” илтгэл, 2005 он

¹¹ Монгол Улс 2007 он гэхэд түүхий ноолуурын экспортонд ногдуулах экспортын 30%-н татварыг бууруулах, улмаар тэглэх амлалт авсан хэдий ч дээрхи хугацааг 2012 он болгон хойшлуулсан байна. Энэ нь экспортын бүтцэд нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний хувийг нэмэгдүүлэх бодлоготой холбоотой арга хэмжээ болж байна.

Улсын өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх, өрсөлдөөнийг сайжруулах арга барилыг тодорхойлох, бизнесийн орчныг сайжруулах зэрэг ажлууд багтсан байна. Тухайлбал, экспортын бүтцэд нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний хувийг нэмэгдүүлэх талаар монголын ноолуурын чанарыг дээшлүүлэх, дэлхийн зах зээл дээр Монголын ноолуурыг их хэмжээгээр гаргах, ноолуурын салбараас орох орлогыг нэмэгдүүлэх, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж буй үйлдвэрлэгчдэд Засгийн газар татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт үзүүлэх, экспортын чиглэлтэй үйлдвэрүүдийг шинэ зах зээл рүү чиглүүлэх зэрэг арга хэмжээнүүдийг авахаар төлөвлөжээ. Мөн Монгол Улсын харьцангуй давуу талд түшиглэн байгалийн нөөц баялгаас гадна аялал жуулчлал, боловсруулах аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарын потенциалыг бүрэн дүүрэн ашиглахыг чухалчилсан байна. Экспортын бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулах тал дээр Монгол Улсын Засгийн газар хэд хэдэн арга хэмжээ авахаар төлөвлөсний дотор олон улсын стандартад нийцсэн чанартай экспортын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ингэхийн тулд зохих урамшууллын хөшүүргийг хэрэглэх, тухайлбал, экспортын чанартай бүтээгдэхүүн гэсэн шагналыг бий болгох, салбар бүрт бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээний чанарыг баталгаажуулах Засгийн газрын албыг бий болгох зорилт тавьсан байна. Эдгээр зорилтуудыг 2000 оны эхээр тавьж байсан ба үр дүн нь ямар байсныг дараагийн бүлэгт үзүүлэх гадаад худалдааны үзүүлэлтүүдийн сүүлийн 10 жилийн динамик харьцуулалтаас харах боломжтой юм.

3.3 Монгол Улсын гадаад худалдааны өнөөгийн байдал

Монгол улс 2010 оны байдлаар дэлхийн 100 гаруй оронтой худалдаа хийж байна. Монгол улсын нийт гадаад худалдааны бараа эргэлтийн хэмжээ 2000 онд 1,16 тэрбум ам. доллар байсан бол 2009 онд 4,03 тэрбум ам. доллар болж өмнөх жилийнхээс 1,7 тэрбум ам. доллараар багассан үзүүлэлттэй гарсан нь 2008 оны дэлхий нийтийг хамарсан санхүү эдийн засгийн хямралаас үүдэлтэй байлаа. Гадаад худалдааны нийт эргэлт 2000 оноос хойш тогтмол өсөлттэй байсан ба 2007 онд 4 тэрбум ам. доллар хүрсэн байна. Харин гадаад худалдааны тэнцэл 2000 оноос хойш (-78,7 сая ам. доллар) 2006 онд (107 сая ам. доллар) анх удаа ашигтай гарсан боловч дараа дараагийн жилүүдэд энэ байдлаа хадгалж чадсангүй улмаар 2009 онд 228,7 сая ам. долларын алдагдалтай гарчээ.

Нийт бараа эргэлтэд экспортын эзлэх хэмжээ 2000 онд 535,8 сая ам. доллар байсан бол 2008 онд 2,5 тэрбум ам. доллар болж энэ нь сүүлийн арван жилийн хугацаанд гарсан хамгийн өндөр үзүүлэлт болж байна. Харин 2009 онд 1,9 тэрбум ам. доллар болж буурчээ.

Экспортын бүтцийг задалж үзвэл 2000 онд нийт экспортын бүтцийн 58 хувийг зөвхөн гурван нэр төрлийн бүтээгдэхүүн (зэсийн баяжмал, мөнгөжөөгүй алт, ноолуур) эзэлж байсан бол 2009 онд экспортын бүтэц дараахь байдалтай болж өөрчлөгдсөн байна. Үүнд, эрдэс бүтээгдэхүүний экспорт (зэсийн баяжмал) 2000 онд 25,9 хувь, мөнгөжөөгүй алт 22,2 хувь, ноолуур 10 хувийг тус тус эзэлж байсан бол 2009 онд нийт экспортод эзлэх зэсийн баяжмалын хувь 26,3, боловсруулаагүй буюу хагас боловсруулсан алт 16 хувь, ноолуур 8,3 хувь, нүүрс 16 хувь болж өөрчлөгдсөн байна.

Харин нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний экспортод эзлэх хувь ямар байгааг нийт экспортод эзлэж буй түүхий эдийн хувийн өөрчлөлтөөр тодорхойлж гаргах боломжтой юм.

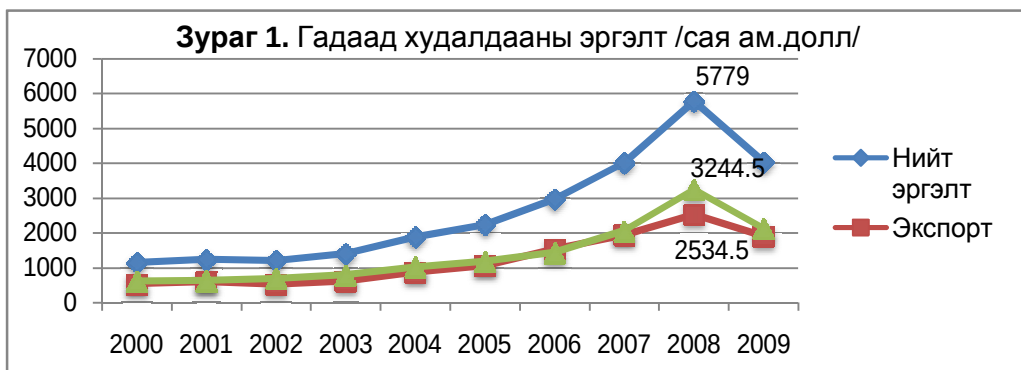
Дөрөв: Монгол Улсын гадаад худалдаа, эдийн засгийн харилцаа, худалдааны хөгжил

Монгол Улс зах зээлийн эдийн засгийн системд шилжин орсноор гадаад худалдаа тэлж, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих бодлого баримталж ирсэн билээ. Монгол Улс Дэлхийн Худалдааны Байгууллагад элссэн нь Олон Улсын Худалдааны зарчим дахь шинэ

худалдааны дэглэмийг хөгжүүлэх, эдийн засгийн өөрчлөлт шинэчлэлт хийхийг оролдоход хүргэсэн гол үйл явдал болсон.

1990 онд гадаад худалдааны нийт эргэлт 1584.7 сая ам доллар байсан нь 2008 онтой харьцуулахад 5 дахин бага юм.

Монгол Улсын гадаад худалдааны нийт эргэлт 2003 оноос эрчимтэй өсөж ирсэн нь

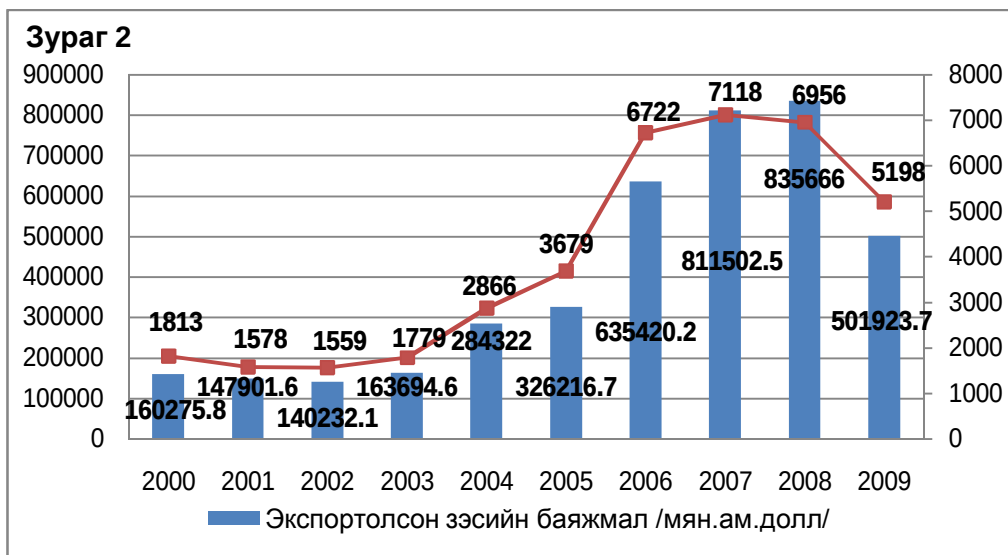
харагдаж байна.

Сүүлийн 10 жилийн гадаад худалдааны тэнцлийн экспорт импортыг харьцуулахад гадаад худалдааны тэнцэл 2006 оныг хүртэл алдагдалтай буюу нийт импортын хэмжээ нь экспортын хэмжээнээс илүү гарч байна. 2006 онд Монгол улсын гадаад худалдааны тэнцэл эерэг үзүүлэлттэй гарч экспортын хэмжээ нь импортын хэмжээнээс 100 гаруй сая ам.доллараар давж гарчээ. 2009 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр гадаад худалдааны тэнцэл - 228.7 гарсан байгаа нь өмнөх оны мөн үеийнхтэй харьцуулахад 481.3 саяар буурчээ.

Гадаад худалдааны урсгал тэнцэл 2006 онд ашигтай гарахад хөрш орнуудын эдийн засгийн өсөлт хөгжил таатай нөлөөлөхөөс гадна экспортын бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт ихээхэн нөлөөлсөн бөгөөд ялангуяа зэсийн баяжмалын үнэ дэлхийн зах зээл дээр хамгийн дээд хэмжээндээ хүрсэн юм.

4.1 Экспорт, экспортын барааны бүтэц

Манай улсын экспортын дүнд өндөр хувийн жин эзэлдэг бүтээгдэхүүн болох эрдэс бүтээгдэхүүн 2005 онд 454.7 сая ам.доллар 2006 онд даруй 893.9 сая ам.доллар буюу 439.2 сая ам.доллараар өссөн байна.

Эх сурвалж – ҮСХороо, Лондонгын металлын бирж

2002 оноос хойш дэлхийн зах зээл дээр нэг тонн зэсийн үнэ өссөөр ирсэн бөгөөд манай улсын хувьд мөн адил зэсийн баяжмал экспортлолтын хэмжээ эрчимтэй нэмэгдсээр байсан ч 2009 онд дэлхийн эдийн засгийн хямралаас улбаалан экспортлолт буурч 501923.7 мян тонн болов. Харин 2009 оноос дунд үеэс хойш дэлхийн зах зээл дээр зэсийн үнэд сэргэлт ажиглагдаж ирсэн бөгөөд тухайн жилийн доод үнэ 3900 ам.доллар/тн, дээд үнэ 7375 ам.доллар/тн болж өссөн байна.

Гадаад худалдааны экспортын гол бүтээгдэхүүнүүдийн нэг болох боловсруулаагүй буюу хагас боловсруулсан алтны экспортлолтыг ажиглахад 2001 оноос 2005 он хүртэл өсөлттэй явж байсан ч 2006 онд экспортлолт, олборлолтын хэмжээ буурсан байна. Уг бууралтын шалтгаан нь 2006 онд батлагдсан “Зарим бараа бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татварын тухай” хуультай холбоотой гэж үздэг бөгөөд алт олборлогч аж ахуй нэгжүүд Монголд банкинд алтаа тушаах нь багассан бөгөөд хар зах дээр зарах хандлага бий болж далд хэлбэрийн эдийн засгийг үүсгэсэн.¹²

2005 онд Монгол улсад алт олборлогч аж ахуйн нэгж байгууллага, хувь хүмүүс 24.1 тонн алт олборлож байсан бол энэ тоо хэмжээ 2006 онд 22.6 тонн, 2007 онд 17.5 тонн, 2008 онд 15.2 тонн болж буурсан байна. Мөн Гаалийн ерөнхий газрын статистик мэдээллээр 2005 онд Монгол улс 23.8 тонн алт экспортолсон бол уг тоо хэмжээ 2006 онд 15.3 тонн, 2007 онд 11.5 тонн болж огцом буурсан байна.

Гэнэтийн ашгийн 68 хувийн татвар ногдуулсан үеэс хойш Монгол улсын эрдэнэсийн санд тушаагдах алтны хэмжээ эрс буурсан¹³, мөн Монгол улсын экспортын

¹² - Алтны санхүүжилтын зөвлөгөөн 2009 он, “МУ-ын валютын зах зээлийн зохицуулалтын тулгамдсан асуудлууд” – судалгаа, УИХ-ын Судалгааны төв

¹³ - Энэ талаархи статистик үзүүлэлтийг Монгол Улсын Засгийн газраас УИХ-д өргөн барьсан “Зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татварын тухай хуулийг хүчингүй болсонд тооцох тухай” хуулийн төсөлд заасан. “Зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татварын тухай хуулийн хэрэгжилтийн алтны үйлдвэрлэл, экспортод үзүүлсэн

орлогыг бүрдүүлэгч гол эх үүсвэрүүдийн нэг болох алтны экспорт хоёр дахин буурсан нь энэ хэмжээгээр Монгол улсын албан секторын хэмжээ хумигдаж албан бус буюу далд эдийн засгийн хэмжээ нэмэгдсэнийг харуулж байна гэж үзэх үндэслэлтэй юм.

Экспортын гол нэрийн бараа /мян.ам.долл/¹⁴

	2005	2006	2007	2008	2009
Дүн	1063883	1541964	1947472	2534466	1902588
Мал амьтад, тэдгээрээс гаралтай бүтээгдэхүүн	19608.4	25662.1	26733	31641.5	45771
Ургамлын гаралтай бүтээгдэхүүн	910.5	8995.9	2990.3	950.2	5244.4
Мал, амьтан, болон ургамлын гаралтай өөх, тос	153.4	39.5	68.2	111.5	2.2
Хүнсний бэлэн бүтээгдэхүүн	1710.5	2122.3	2642.5	3527.4	4234.7
Эрдэс бүтээгдэхүүн	454731	893992.2	1301404	1529401	1244033
Хими, химийн үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн	44.8	136.7	1561	33236.6	290
Хуванцар, каучук, түүгээр хийсэн эдлэл	1356.8	1882.3	1464.8	2139.2	829.4
Түүхий болон боловсруулсан арьс, шир, ангийн үс эдгээрээр хийсэн эдлэл	30488.7	44997.6	42194.3	41021	29043.8
Мод, модон эдлэл	1209.6	1926.6	1232.8	448.2	460.6
Целлюлоз, цаас картон, тэдгээрээр хийсэн зүйл	2706.5	209.1	188.3	525.6	201
Нэхмэл, нэхмэл бүтээгдэхүүн	191434.2	246682.3	262566.8	226542.8	192024.2
Гутал, малгай, шүхэр, өд, хиймэл цэцэг	276.4	520.9	892.9	1271.3	1606.1
Чулуу, гөлтгөнө, цемент, шөрмөсөн чулуун зүйлс, шил, шилэн сав	13.9	24.4	43	133.7	104.6
Үнэт, хагас үнэт чулуу, металл гоёлын зүйлс	331576.6	270172	234880	600172.6	335960.7
Үндсэн төмөрлөг, түүгээр хийсэн бүтээгдэхүүн	18227.8	24769.1	26492.2	23121.8	16977.2
Машин, механик төхөөрөмж, цахилгаан хэрэгсэл, дуу хураагч, зурагт, тэдгээрийн	3181.9	8818.8	14650.5	14852.7	14099.5

нөлөөллүүд” – судалгаа. УИХТГ-ын СШОНХТ

¹⁴ - ҮСХороо

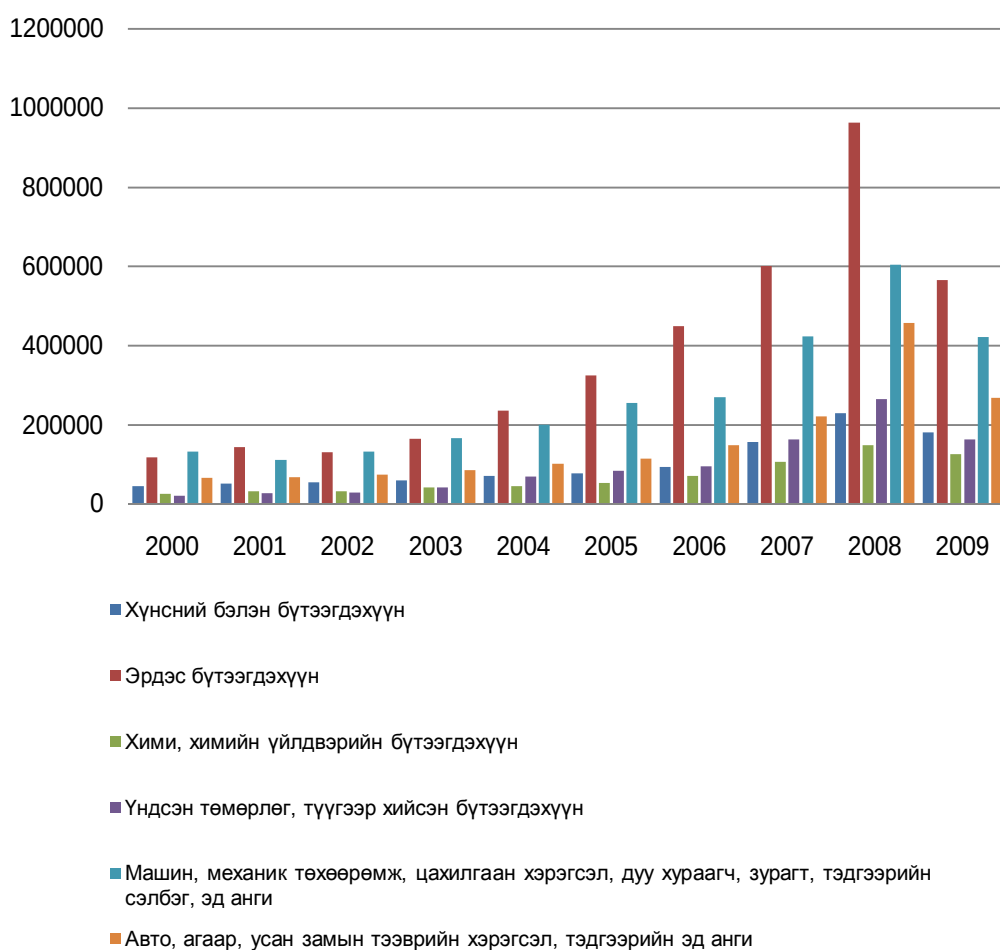
сэлбэг, эд анги					
Авто, агаар, усан замын тээврийн хэрэгсэл, тэдгээрийн эд анги	4785	8263.1	19728.2	20060.5	8887.3
Хараа зүй, гэрэл, кино зураг, хэмжүүр, хяналт, эмнэлэг, мэс заслын багаж, цаг, хөгжмийн зэмсэг	73.3	1125.4	6119.1	3574.5	844.6
Үйлдвэрийн төрөл бүрийн бараа	1216.9	1555.4	1605.8	1724.1	1910.9
Бусад	177	68.7	14.7	10.2	62.7

4.2 Импорт, импортын барааны нэр төрөл

Манай улсын импортын бүтээгдэхүүний дийлэнх хэсгийг нефьт, өргөн хэрэглээний бараа, машин тоног төхөөрөмж, тэдгээрийн сэлбэг, эд анги, агаарын болон усан замын тээврийн хэрэгсэл, тэдгээрийн эд анги, химийн үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн эзэлж байна.

Дэлхийн бусад орнуудын жишгээс харахад импортоос хэт хараат байгаа байдал нь худалдааны өсөлтөнд сөргөөр нөлөөлж байгаагаас гадна тухайн импортын барааны нэр төрөл хэт олон байна. Мөн өсөлтөд нөлөөлж байгаа гол зүйл бол өөрийн оронд үйлдвэрлэж болох бүтээгдэхүүнийг гаднаас авч байна. Жишээлбэл нефьт, өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүн юм. Нефтийн хувьд авч үзвэл нэг орноос хэт хамааралтай байгаа нь импортод нөлөөлөх бас нэгэн хүчин зүйл юм.

Импортын бараа бүтээгдэхүүний бүтцийг авч үзвэл нефьт, өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүн дийлэнхи хувийг эзэлж байгаа бол эдгээр бүтээгдэхүүнийг манай улс дотооддоо үйлдвэрлэх бүрэн боломжтой юм. Мөн гадаад зах зээлд экспортлох бүрэн боломжтой юм. Манай улс нь түүхий эд материал бэлтгэн нийлүүлэгч орон болсон байгаа нь экспортын бүтээгдэхүүний бүтцээс харагдаж байгаа юм. Эндээс үзэхэд дэлхийн зах зээл дээрх өөрчлөлтөд хэт өртөмтгий байдаг бөгөөд улмаар улсын төсөвт хүндрэл болж эдийн засагт сөрөг үр дагавартай.

Зураг 4. Импортын гол нэрийн бараа /мян.ам.долл/ - ҮСХ**Импортын гол нэрийн бараа /мян.ам.долл/¹⁵**

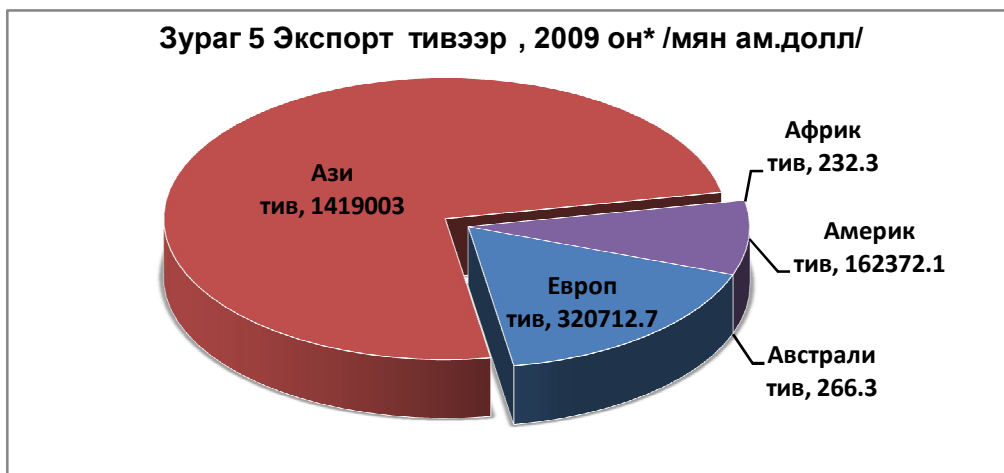
	2005	2006	2007	2008	2009
Дүн	1177271	1435053	2061838	3244541	2131309
Мал амьтад, тэдгээрээс гаралтай бүтээгдэхүүн	5978.8	8663.7	10185.3	17506.6	16215.2
Ургамлын гаралтай бүтээгдэхүүн	55949.7	63426.8	79323.9	159750.9	97661.1
Мал, амьтан, болон ургамлын гаралтай өөх, тос	13125.9	11931.8	18000.4	27633.8	18522.2

¹⁵ - ҮСХороо

Хүнсний бэлэн бүтээгдэхүүн	78409.4	95921.3	158862.9	231432.3	181995.7
Эрдэс бүтээгдэхүүн	326578.6	450349.4	602976.9	964180.8	567093.4
Хими, химийн үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн	54552.5	72145.8	108195.6	150835.1	128026.1
Хуванцар, каучук, түүгээр хийсэн эдлэл	30036.7	38713	67158.5	83934.5	66125.8
Түүхий болон боловсруулсан арьс, шир, ангийн үс,эдгээрээр хийсэн эдлэл	762.1	691.4	1094.1	2515.9	3740.9
Мод, модон эдлэл	5388.5	7006.5	12139.4	20286.7	13857.9
Целлюлоз, цаас картон, тэдгээрээр хийсэн зүйл	22874.5	26141.2	36181	45175.9	33646.4
Нэхмэл, нэхмэл бүтээгдэхүүн	76351.3	64217.1	48549.4	38378.9	28423.2
Гутал, малгай, шүхэр, өд, хиймэл цэцэг	1451.2	1968.1	3013.5	6542.3	4835.9
Чулуу, гөлтгөнө, цемент, шөрмөсөн чулуун зүйлс, шил, шилэн сав	18738	23529.9	46951.5	65980.9	52178.2
Үнэт, хагас үнэт чулуу, металл гоёлын зүйлс	204.5	203.2	587.6	1019.1	832.9
Үндсэн төмөрлөг, түүгээр хийсэн бүтээгдэхүүн	85594.9	97647.9	164030.9	267264.4	164105.5
Машин, механик төхөөрөмж,цахилгаан хэрэгсэл, дуу хураагч, зурагт, тэдгээрийн сэлбэг, эд анги	256014.8	270862.5	424388.7	606403.9	423035.2
Авто, агаар, усан замын тээврийн хэрэгсэл, тэдгээрийн эд анги	116005.3	149604	222864.9	458719.3	269247.7
Хараа зүй, гэрэл, кино зураг, хэмжүүр,хяналт,эмнэлэг,мэс заслын багаж,цаг, хөгжмийн зэмсэг	14507	20250.7	30230.8	50115.3	29838.8
Үйлдвэрийн төрөл бүрийн бараа	14331.8	25030.8	26374.9	46229	31116.9
Бусад	415.6	6747.4	727.3	635.3	809.8

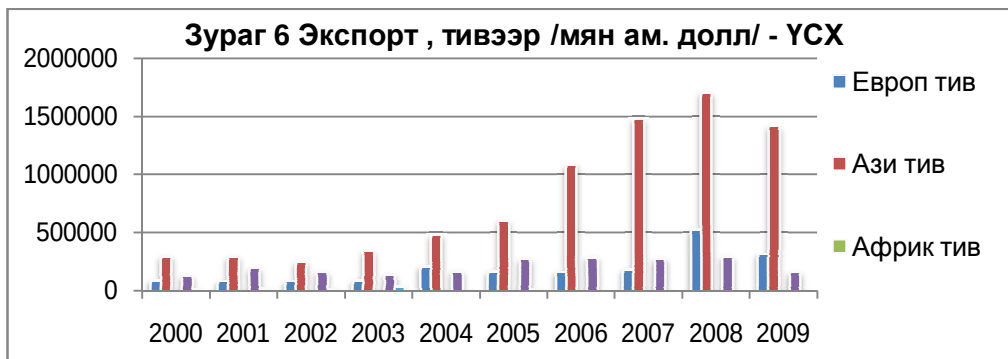
4.3 Монгол улсаас хөрш орнуудтай хийж буй гадаад худалдааны онцлог

Монгол улс нь 1990 оноос өмнө хуучин социалист орнуудтай гадаад хамтын ажиллагааг явуулж ирсэн бөгөөд өдгөө 20 жилийн дараа дэлхийн 100 гаруй улстай худалдаа хийж байна. Нийт барааны эргэлтийн 80 орчим хувийг ОХУ, БНХАУ, АНУ, Япон, БНСУ-тай хийж байна.

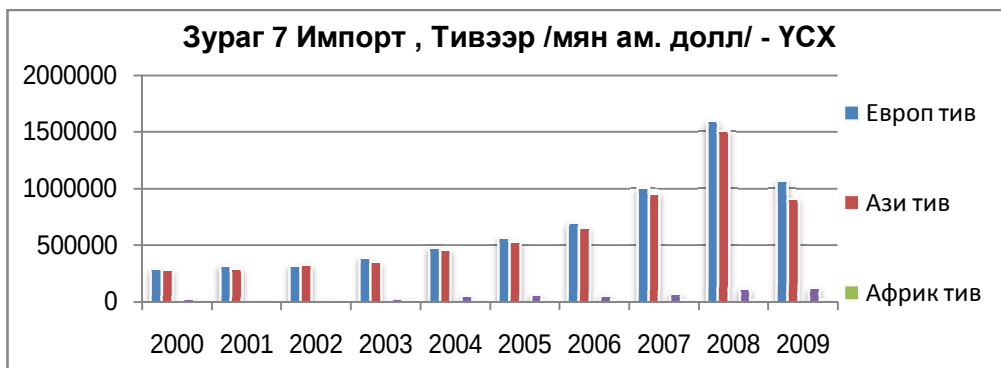

*- 2009 оны урьдчилсан гүйцэтгэл

2009 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр Монгол улсын гадаад худалдааны экспортын эргэлтийн 75%-ыг Ази тив, 17%-ыг Европ тив, 8%-ыг өмнөд хойд Америк тив тус тус эзэлж байна.

Манай улсын экспортын эргэлт жилээс жилд өсөж байсан ч 2009 онд буурсан үзүүлэлттэй байна. 2009 онд Европ тивийн экспорт 32071.7 мянган ам.доллар байгаа нь өмнөх оныхоос 207785.3 мянган ам доллар, Ази тив 287749.3 мянган ам.доллараар буурч урьдчилсан гүйцэтгэлээр 141900.2 мянган ам.доллар байна.

4.3.1 Монгол улс ба БНХАУ

Хятад улсын эдийн засаг сүүлийн 30 жил амжилттай, эрчимтэй хөгжиж ирсэн бөгөөд жилийн дундаж өсөлт нь 9 хувиас давсан байна. 2007 онд Хятадын ДНБ-ний хэмжээ 3.4 триллион ам.долларт хүрч 11.4 хувиар өссөн. Хятадын Засгийн газраас 2020 онд гэхэд бүх нийтээрээ чинээлэг нийгэм байгуулах, улмаар ДНБ-нийхээ хэмжээг 2000 оныхтой харьцуулбал 2 дахин нэмэгдүүлэх зорилт тавьж байна.

БНХАУ Дэлхийн худалдааны байгууллагад элсэн орсноосоо хойш чөлөөт худалдааны хэлэлцээр байгуулах ажлыг идэвхитэй өрнүүлснээр Ази дахь худалдааны интеграцчиллын үйл явцад шинэ эрч хүчийг бий болгож чадсан. Хятад улс Ази, Номхон далайн худалдааны хэлэлцээрийн гишүүн бөгөөд түнш орнуудад тус хэлэлцээрийн дагуу тарифын хөнгөлөлт үзүүлдэг байна. Тус хөнгөлөлтөд манай улсын экспортын ач холбогдол ихтэй нэхмэл, оёмол бүтээгдэхүүнүүд хамрагддаг.

Хятадын засгийн газраас дэвшүүлж буй “хот хөдөөгийн хөгжил, бүс нутгийн хөгжил, эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, хүн ба байгалийн зохицонгуй хөгжил, улс орны дотоодын хөгжил ба гадаадад нээлттэй байх асуудлыг нэгтгэн төлөвлөх” гэсэн бодлогын дагуу Монгол, Хятадын худалдаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагааны таатай орчинг бүрдүүлэх юм. Монгол улс нь уул уурхайн олборлох үйлдвэрлэл эрчимтэй хөгжиж буй энэ үед нэмүү өртөг бүхий бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжиж өгснөөр 2 улсын хамтын ажиллагаанд хөгжлийн таатай боломжыг авчрах юм.

2003 оны 6 дугаар сард БНХАУ-ын дарга Ху Жиньтао Монгол Улсад төрийн айлчлал хийснээр хоёр орны харилцаа хөгжлийн шинэ шатанд гарсан. Тус айлчлалын үеэр уул уурхайн болон боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбар, дэд бүтцийг хөгжүүлэхийг хамтын ажиллагааны чухал салбар болохоор тохиролцсон байна. 2005 оны 11 дүгээр сард МУ-ын Ерөнхийлөгч Н.Энхбаяр БНХАУ-д айлчилснаар 2 орны хамтын ажиллагааг улам бататган хөгжүүлэх чухал алхам болсон.

БНХАУ, Монгол Улсын худалдаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх дунд хугацааны хөтөлбөрт тусгаснаар 2 орны эдийн засаг хамтын ажиллагааг амжилттай хөгжүүлэхэд бэрхшээл байгаа талаар дурдсан байна.

1. Худалдаа бараа, бүтээгдэхүүний нэр, төрөл цөөн байгаа нь 2 талын худалдаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагааны цаашдын хөгжилд бэрхшээл болж байна.
2. Хоёр улсыг холбосон хилийн боомтуудын байгаль, цаг уурын нөхцөл, дэд бүтэц хоцрогдсон байгаа нь бас нэгэн бэрхшээлийг бий болгож байна. Иймээс дэд бүтцийн асуудалд анхаарлаа хандуулж, хоёр улсыг холбосон авто зам, төмөр замын сүлжээг сайжруулах шаардлага тавигдаж байна.

Уг хөтөлбөрийн хүрээнд XIX чиглэлээр хамтарч ажиллахаар болсон бөгөөд худалдааг зохистой хэрэгжүүлэх талаар судалгаа хийж, санал боловсруулах механизм бий болгож

хоёр талын худалдааны хөгжилд дэмжлэг үзүүлэхээр тусгажээ.

Хоёр талын урьдчилсан судалгаагаар хэрэв хоёр орны эдийн засгийн хөгжлийн байдал тогтвортой байвал 2010 онд Хятад, Монголын худалдааны нийт эргэлт 3 тэрбум орчим ам.доллар, 2015 онд 5 тэрбум ам.доллараас давах хандлагатай байна.

4.3.2 Монгол Улс ба ОХУ

Манай улсын нийт худалдааны 50-гаруй хувийг ОХУ, БНХАУ эзэлж байна. 1990 оноос өмнө ЗХУ Монгол улсын худалдааны гол түнш байсан. Монгол улсаас ОХУ-д түүхий эд материал, жонш, зэсийн баяжмал, мал, малын гаралтай бүтээгдэхүүнүүдийг экспортолж байна. 2009 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээс харахад ОХУ руу гаргасан экспортын бүтээгдэхүүн 64197 мян.ам.доллар болж буурсан нь өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 22121 мян.ам.доллараар буурсан үзүүлэлттэй гарчээ. Импортын хэмжээ 2009 онд 769568 мян.ам.доллар байгаа нь өмнөх оны мөн үеэс 472706 мян.ам.доллараар буурсан үзүүлэлттэй байна.

Дэлхийн худалдааны байгууллагын гишүүний хувьд гишүүн бусад орнуудтай хэлэлцээ хийх эрх эдэлдэг бөгөөд манай улсын хувьд ОХУ-тай хэд хэдэн удаа хоёр талын хэлэлцээр хийсэн бөгөөд 2 улсын хоорондын худалдааны саад бэрхшээлийг багасгах боломж бүрдэж байгаа юм. Монголоос ОХУ руу экспортлогдох ХАА-н бүтээгдэхүүний татвар дундаж татвар 22 хувь, ХАА-н бус бүтээгдэхүүний татвар 13 хувь байдаг¹⁶. Тухайлбал, нэхмэл хувцас 25 хувь, бусад хувцас 26 хувь, хивс 23 хувь, бусад сүлжмэл бараа 23 хувь, гутал 33 хувь, арьсан бүтээгдэхүүн 38 хувь байна.

Монгол улсаас ОХУ руу экспортолдог гол бүтээгдэхүүний нэг бол мах, махан бүтээгдэхүүн юм. ЗХУ Монголоос жилд дунджаар 60 мянган тонн мах импортолдог байжээ. 1990 оноос хойш ОХУ-д экспортлох зөвшөөрлийг 14 үйлдвэр авсан байдаг. ОХУ-д мах экспортлоход хоёр том бэрхшээл учирдаг.

1. Тарифын квот. ОХУ махны импортод тарифын дараах квотыг ашигладаг. Квотын дотор ад валорем зарчмаар буюу барааны үнийн дүнд 15 хувь ноогдуулдаг ба квотоос давсан хэмжээнд 30 хувь болгон өсгөн ноогдуулдаг. Монголоос импортолж байгаа махны квотоос давсан хэмжээнд ноогдох импортын татвар өндөр хэвээр байна. ОХУ-ын Засгийн газрын 2008 оны 1 сарын 19-ний 13-р тогтоолоор импортын квотоос давсан хэмжээний гахай болон тахианы маханд өндөр хураамж тогтоож, үхрийн махны хэмжээг бууруулсан байна. Үхрийн махны бүх төрлийн квотоос давсан импортын татвар нь 2008 оны шинэ махны хувьд 45 хувиас 30 хувь хүртэл /нэг кг-д 0.6 еврогоос доошгүй байх/, хөлдөөсөн махны хувьд 50 хувиас /нэг кг-д 0.5 еврогоос доошгүй байх/ 30 хүртэл /нэг кг-д 0.3 еврогоос доошгүй байх/ тус тус буурчээ.
2. ОХУ-ын Мал эмнэлэг, хорио цээрийн хяналтын албанаас импортын маханд тавьдаг шаардлагууд хатуу чанга байна. 2003 онд гарсан малын шүлхий, 2002 онд гарсан малын өвчний улмаас зарим нэгэн махан бүтээгдэхүүн болон хонины махны импортыг ОХУ зогсоосон байна.

¹⁶ - "Монгол улсын худалдааны бодлого ба хүний хөгжил" – 2008 он

ОХУ-ын махны хэрэглээ жилээс жилд нэмэгдэж байна. 2007 оны эхний 9 сарын импорт 3.48 тэрбум ам.долларт хүрсэн бол энэ хэмжээ жилийн өмнө 2.84 тэрбум байжээ. Иймээс манай улс өөрийн зүгээс шалтгаалах мах, махан бүтээгдэхүүний чанар болон аюулгүйн стандартыг дээшлүүлэх шаардлага түлгарч байна.

4.4 Монгол улс ба Европын холбоо

1993 онд Худалдаа болон хамтын ажиллагааны гэрээ байгуулагдан хүчин төгөлдөр болсноор Монгол Улс болон Европын Холбооны /ЕХ/ хамтын ажиллагаа эхэлсэн. Түүнээс хойш ТАСИС хөтөлбөрийн хүрээнд Европын Коммисын хөгжлийн тусламжаар 60 гаруй сая еврогийн тусламжийг Монгол Улсад үзүүлээд байгаа бөгөөд 2004 оноос эхлэн ЕХ-ны АЛА хөтөлбөрт хамрагдаж эхлээд байна. 1997 онд Монгол Улс Европын Хөрөнгө Оруулалтын Банктай хамтран ажиллах гэрээнд гарын үсэг зурсан ба 2000 онд Европын Сэргээн босголт, хөгжлийн банкны гишүүн болсон. 2000 оноос эхлэн ЕХ-ны тусламжийн хамтын ажиллагаа хөдөөгийн хөгжилд түлхүү чиглэж эхэлсэн. 2004 оноос ЕХ-оос хэрэгжүүлж буй хамтын ажиллагааны төслийг хариуцах ажлыг Брюксель хот дахь Европын Комиссын төвөөс Бээжин дахь дипломат төлөөлөгчийн газарт шилжүүлсэн. Үүнээс хойш Бээжин дахь ЕХ-ны төлөөлөгчийн газар Монгол Улсад хэрэгжиж буй болон ирээдүйд хэрэгжих төслүүдэд чухал үүрэг гүйцэтгэсээр ирсэн. "GSP+" буюу Ерөнхий хөнгөлөлтийн систем

Монгол улс Европын Холбооны ерөнхий хөнгөлөлтийн системд /GSP, General System of Preferences/ 1991 оноос, харин шинэ “GSP+” хөнгөлөлтийн системд 2006 оноос хамрагдаж эхэлсэн. Энэ хөнгөлөлтөнд Монгол улс эхний ээлжинд 2006-2008 оны хооронд, улмаар 2015 он хүртэл хамрагдах төлөвлөгөөтэй байна. Монгол улс энэ хөнгөлөлтөнд хамрагдсанаар олон нэр төрлийн бараагаа гаалийн татваргүй, квотгүй Европын зах зээлд нийлүүлэх эрхтэй болсон. ЕХ-ны хөнгөлөлтийн системийн боломжийг ашиглахын тулд манай үйлдвэр, компани, аж ахуйн нэгжүүд бүтээгдэхүүнийхээ чанарыг тус холбооны стандартын шаардлагад нийцүүлж, өрсөлдөх чадвараа дээшлүүлэх хэрэгтэй юм.

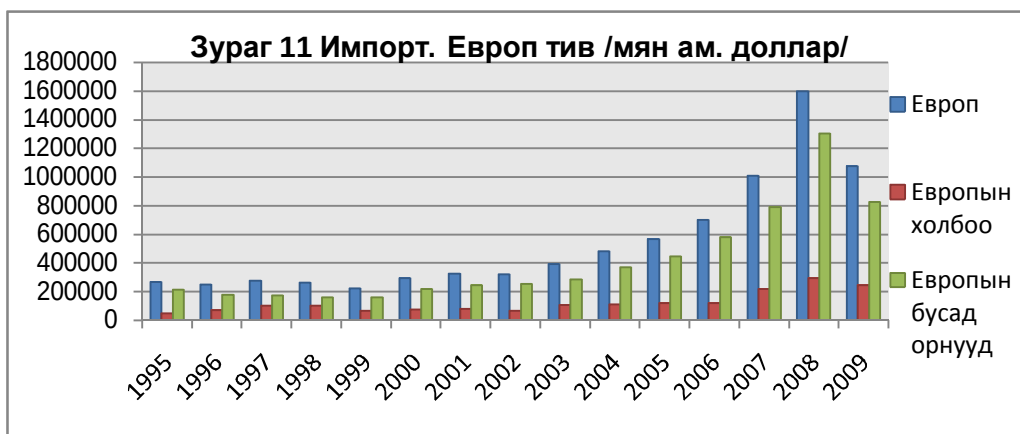
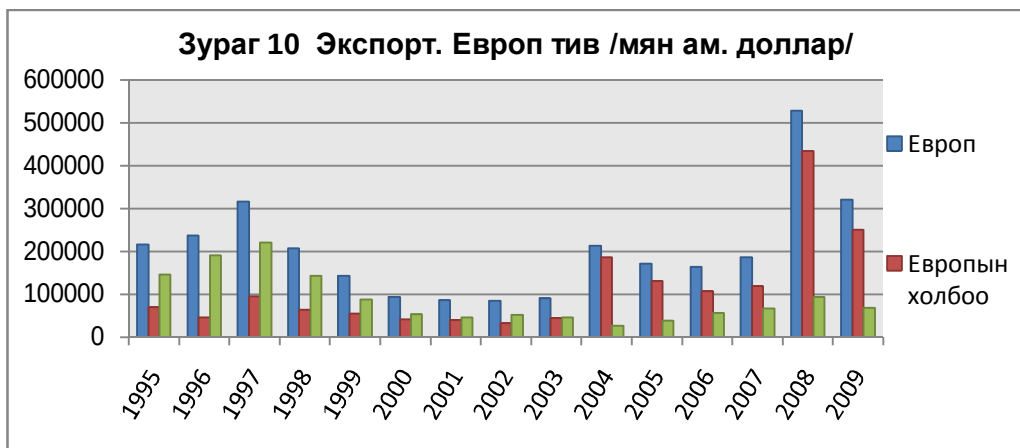
ЕХ, 1971 оноос эхлэн дэлхийн хөгжиж байгаа 176 орнуудад худалдааны хөнгөлөлт, өөрөөр хэлбэл импортын тарифын хөнгөлөлтийг дангаараа олгох систем “GSP”-г хэрэглэж байна. ЕХ жижиг, эмзэг эдийн засагтай, далайд гарцгүй хөгжиж байгаа орнуудын худалдаанд учирч байгаа бэрхшээлийг онцлон авч үзэж, хөгжлийн хэрэгцээ, шаардлагыг дэмжих чиглэлээр худалдааны бодлого явуулж байна.

Тус холбоо нь GSP-г 10 жил тутам хянан шинэчилж, импортын тарифыг тууштай бууруулах бодлого баримталдаг бөгөөд GSP-г хэрэгжүүлэх тодорхой журам, хөнгөлөлтийн схемийг гурав жил тутам гаргадаг.

Хамгийн сүүлд ЕХ, 2005 оны 6 дугаар сарын 27-нд 2006-2008 онд мөрдөх тарифын хөнгөлөлтийн шинэ журмаа баталсан. Энэхүү шинэ журмаар “сайн засаглал, тогтвортой хөгжлийн” болзлыг хангасан эмзэг эдийн засагтай орныг GSP-д хамрагдсан 7200 нэр төрлийн барааны гаалийн татвараас чөлөөлөх шинэ хөнгөлөлт /GSP+/ бий болгожээ. Энэхүү хөнгөлөлтөнд оёмол, сүлжмэл бүх төрлийн бүтээгдэхүүн, арьс шир болон ихэнхи арьс ширэн бүтээгдэхүүн, үслэг эдлэл, мал амьтны гаралтай ноос, ноолуур, ундаа, архи, модон эдлэл, электрон бараа, гутал, хивс, зэс зэсэн бүтээгдэхүүн, төмөр, төмөрөн бүтээгдэхүүн зэрэг манай улсад ач холбогдол бүхий бараа, бүтээгдэхүүн хамрагдаж байна.

Энэхүү хөнгөлөлтөнд хамрагдахын тулд хүний эрх, хөдөлмөрийн эрхийн тухай НҮБ, ОУХБ-ын 16 конвенци, байгаль орчин, засаглалын зарчимтай холбоотой 11 Конвенцийн 7-оос доошгүйд нь нэгдэн орсон байх шалгууртай. Манай улс энэ шалгуурт заасан 27 конвенцэд бүгдэд нь нэгдэн орсон.

ЕХ нь хөгжиж байгаа орнуудаас 14 оронд GSP+ хөнгөлөлт олгохоор шийдвэрлэсний дотор Азийн бүс нутгаас Монгол болон Шри Ланка Улс, ТУХН-ийн орнуудаас Гүрж Улс багтаж байна.

Тав: Дүгнэлт

Манай улсын экспортын бүтцээс харахад экспорт төрөлжөөгүй, цөөн тооны бүтээгдэхүүнээс хамааралтай байгаа нь гадаад худалдааны бодлогын тулгамдсан асуудлуудын нэг хэвээр байсаар байна. Иймд, гадаад худалдааны бодлогын стандарт хэрэгслүүдийг ашиглан экспортын бүтцийг өөрчилж, экспортын бүтээгдэхүүний нэр төрлийг олшруулах, экспортод нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний хувийг нэмэгдүүлэх, улмаар экспортыг нэмэгдүүлж гадаад худалдааны тэнцлийн үзүүлэлтүүдийг сайжруулж, эдийн засгийн өсөлтийг бий болгох шаардлага тулгарч байна.

Монгол улсын экспортын бүтээгдэхүүнийг нэмэгдүүлээд зогсохгүй аль болох удаан хугацаанд олон улсад тогтвортой байр сууриа хадгалж үлдэх зорилгоор экспортын бүтээгдэхүүний өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх нь тулгамдсан асуудал болж байна. Гадаад худалдаа хариуцсан төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын ажил үүргийн уялдаа холбоог хангуулах, гадаад худалдааны зохицуулалтын механизмуудын үр ашигт дүн шинжилгээ хийх, илүү боловсронгуй болгох шаардлага зүй ёсоор тулгарч байна.

Үйлдвэрлэгч бүр экспортлогч болох боломж бүхий таатай орчинг бий болгосноор экспортыг урамшуулж, гадаад худалдааны тэнцэлийг хангахад ач холбогдолтой алхам болох юм. Гадаад худалдааны үр өгөөжийг дээшлүүлэхэд хамгийн гол анхаарах асуудал бол түүнийг зохицуулж буй механизмуудыг илүү боловсронгуй болгох асуудал юм гэдгийг дээр дурьдсан. Үүнийг дэлгэрүүлбэл юуны өмнө тарифын зохицуулалтын асуудлыг хөндөх

Гадаад худалдааны бодлогын хэрэгслүүдийг боловсронгуй болгохын тулд эхний ээлжинд худалдааны процедуруудыг хялбаршуулах шаардлагатай байна. Орчин үеийн дэлхийн худалдааны системд 600 гаруй бичиг баримт мөрдөгдөж байдаг. Эдгээрт бараа бүтээгдэхүүнтэй холбоотой бичиг баримтууд, тээврийн бичиг баримтууд, төлбөр тооцоо болон тухайн бараа бүтээгдэхүүний үүсэл гарал, үнэ өртөг, чанар болон бусад шинж чанарыг илэрхийлсэн бичиг баримтууд ордог. Дэлхийн практикт бичиг баримтыг түргэн шуурхай боловсруулахад цахим техникийг өргөн ашиглаж байна.

[illegible]

x⁰ ë^{0 0} ò á ĭ ñ è é í ã ó ó ë è é í ò à ë à à ð:

- x^oe^{oo}ò áǵŋ áyŋ òàòààð, ààèù, ààèp òùí òòŋààè àòðì ùí òàèààð òóòéùà áóòùàŋàí áí èí à÷ ÷^oe^{oo}ò áǵŋ áyŋ òàòààðùí ŋŋí ð^oèèòǵàèéá í àðèéà÷èàí çààæ °ð^oàé áàéí à.¹⁷
- x^oe^{oo}ò áǵŋèéí ŋ^oàèèä äyí àéyā ǵǵǵéyŋ, ŋŋŋí ð^oí ð^o íðóóèà÷-àùí ýðð àð àèéä òàì ààèèàð ǵǵáí ýŋŋ Áǵŋèéí ŋŋŋí ð^oí ð^o íðóóèà÷-àùí ç^oàè^oè áàèàòéèé áí èí ò òàèààð çí òèòóòéŋàí áí èí à÷ òá ç^oàè^oèèéí àéòýòýŋ ǵǵýā í èéäyí à ǵǵǵéyŋ òí èèéí òóààäðìèèèòù àòóóèéí à í àðèéà÷-àí òòŋàààé.¹⁸
- x^oe^{oo}ò áǵŋ í ù áéá àààŋàí òŋ^o àòýé áàéò òóòéùà òòŋààý. Áyà÷ òŋàééí ŋŋŋí àèéä ÷^oe^{oo}ò áǵŋèéä ŋ^oàééyŋ àð èèèàé áí èí ò ýŋýòééá çàààààé, çàŋàéí ààçðààŋ p òá ŋàí òǵǵéyŋ àà ýŋŋ àí òǵǵéyŋ èéä òí àí òŋí è çí òèòóòéèò áàéòé.¹⁹

Ōōāñđāēò À. ãäääää õóäàēäääí û ýďõ ç¿éí ċí òèöóóëàèòàí ä òàì ààďāő ýďõ ç¿éí àèò

1. Ì í í ã è Ó è n ú í T à n y í Ó ó ó è ü - 1992 í í
2. Ì í í ã è Ó è n ú í È ð á y í è è ó ó è ü - 2002 í í
3. À à ò í ò y y à ð è é í á í è í í ° ° ð ° y à ã - ò y ð y ã è è í à è á à í ò à ò à à ð ú í ò ó à è - 1992 í í
4. À à ò í á á í ç è í , à è ç à è è é í ò ç è ø í è è à è á à í ò à ò à à ð ú í ò ó à è - 1995 í í
5. À æ à ð ó é í í y æ è í í ð è í ð ú í à è á à í ò à ò à à ð ú í ò ó à è - 2006 í í
6. À æ à ð ó é í ç è è à æ è è à à à í ú ò ó n à è ç ° à ø ° ð è è é í ò ó à è - 2001 í í
7. À è ò à í á ó è á à ó ó à è à à à í ú ò ° è ° ò á ç n è é í y ð ð ç ç è í á à è á è ú í ò ó à è - 2002 í í

19 “x^o ë^o ò á; ñèéí òòòàé” òóóèèéí 11 ä; äýð ç; éë

- 28

¹	Áyá'yí èé í yò	Ààèàóóèñái î í	Í yā'yí î ðmí í î í
1.	Ààèàéá ààðòäçë í ðí ú òðàí çèò òóààèèàààí ú òòðàé Í üp-Éí ðèèéí éí áàí ö	1965	1966
2.	Í éí Í Óèñúí áàðàà òóààèèààðàà ò°í òýèýèòýð Òóààòòààí ú òòðàí éí áàí ö	1974	1974
3.	Í éí Í Óèñúí áàðàà òóààèèààð, òóààèèààí àààð òòðàé Áàí èéí éí áàí ö	1980	1997
4.	Í éí Í Óèñúí ò°ð°í Æ í òòóèàèòù ä áàòòàèèààòòòèàð áàèòòòèèààüí éí áàí ö	1985	1997
5.	Áýèðééí òóààèèàààí ú áàèòòòèèààà áàèòòòèèàð òòðàé Ì àððàèààè èéí éí áàí ö	1994	1997
6.	Àààèééí òàì òúí àæèèèàààí ú õí éáí í í ú òòðàé Áðþ ññàèèéí éí áàí ö	1953	1992
7.	Áàðààã òí áí òõ ééí ò, éí àéí ò, óýèàóóèñái ñèñòàì èéí òòðàé Áðþ ññàèèéí éí áàí ö	1988	1993
8.	Ààààààüí àðàèòòúí ø èéáýðèéá òçéýýí ç° àø° ð÷ òýðýæçéýð òòðàé éí áàí ö	1958	1994

1. Í í í ã è Öeñúí Ƨí áýní Öóóëü - 1992 íí
2. Í í í ã è Öeñúí Èðäýí èé öóóëü - 2002 íí
3. Àæàðóóéí çéè àæèèèàààí ù öññæé ç° àð° ðèèéí öððàé – 2001 íí
4. Ààèèèéí òàðèð, ààèèèéí òàðààðùí öððàé – 2008 íí
5. Ààèèèéí öððàé – 2008 íí
6. Çàì úí Ƨä ýàèéí çàñæéí ð° è° òàçñèéí ýðð ççéí áàéääëíí öððàé – 2003 íí
7. Í ýí ýàñýí °ððæéí àèáàí òàðààðùí öððàé – 2006 íí
8. Í í öã è àèáàí òàðààðùí öððàé – 2006 íí
9. Í í öã è àèáàí òàðààðùí öýí àæéí öððàé – 2000 íí
10. Òàðààðùí àð°í ðèé öóóëü – 2008 íí
11. Òàààí í öóð öààèèàààí ù ð° è° òàçñèéí ýðð ççéí áàéääëíí öððàé – 2003 íí
12. ð° è° òàçñèéí öððàé – 2002 íí
13. <http://www.mongolchamber.mn> – Í í í ã èíí Ƨí áýní èé Öóààèèàà Àæ Ƨèèääýðèéí Öàí ðèì
14. <http://www.mta.mn> – Һндэсний татварын ерөнхий газар
15. www.legalinfo.mn – Ýðð ççéí ñèñòàì èéí í ýàñýí ñçæýý
16. www.ecustoms.mn - Ààèèèéí Àð°í ðèé àçàð
17. Äýèðèéí öóààèèààí ù áàéæðèèèààí ýðð ççéí çàðèì àñóóààè 2000 íí Ä.Ñýñýýð
18. Äýèðèéí öóààèèààí ù áàéæðèèèàà ààðì Í í í ã è Öeñ /Ààðèì ò àè-àççàèéí ýí öðäý/ 1999 íí
19. Í èíí Öeñúí àðèèààí ù àðàèðð áà Í èíí Öeñúí öóààèèààí ù òí èáí àà èòí è ýðð ççéí àèðì ýí öðäý 2006 íí Í í í ã èíí Ƨí áýní èé Àðàèðð, Öóóëü Ççéí çí áýní èé ð° à
20. Àààààà Öóààèèààí ù èæáçýýí àððìí áàèààà 2005 íí Í ƧÄ ƧÖ
21. Ààèèèéí öýí àèð, ø àèæèèèéí çéè àæèèèàààí à ì° ðà° àæ áóé ýðð ççéí áàðèì ò àè-àæéí ýí öðäý 2002 íí Ààèèèéí Àð°í ðèé Àçàð

22. Ыргачдын бодлого ба хүний хөгжил-2008 он.
23. ҮСХороо
24. “Монгол Улсын худалдааны бодлого ба хүний хөгжил”-2008 он.
25. “Олон улс судлал” сэтгүүл
26. Алтны санхүүжилтын зөвлөгөөн 2009 он
27. “МУ-ын валютын зах зээлийн зохицуулалтын тулгамдсан асуудлууд” – судалгаа, УИХ-ын Судалгааны төв
28. БНХАУ, Монгол улсын худалдаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх дунд хугацааны хөтөлбөр
29. Дэлхийн Худалдааны Байгууллагын Нарийн бичгийн дарга нарын газар, “Монгол улсын худалдааны бодлогыг хянан үзэх” нь илтгэл, 2005 он
30. Монгол Улсын Гадаад Харилцааны Яам, НҮБ, “Монгол Улсын худалдааны бодлого ба хүний хөгжил” илтгэл, 2008 он
31. Далайд гарцгүй хөгжиж буй болон дамжин өнгөрүүлэгч орнуудын (ДГХБО) “Худалдаа ба худалдааг хөнгөвчлөх” сэдэвт ДГХБО-ын сайд нарын бага хурлаас гаргасан “Улаанбаатарын тунхаглал”
32. Монгол Улсын Хууль Зүй Дотоод Хэргийн Яам, Японы Жайка-гийн Хуулийн шинэчлэлт төсөл, “Худалдааны эрх зүй” Монгол улс дахь өнөөгийн байдал, бусад орны туршлага-уулзалт семинарын материал
33. МУ-ын Засгийн Газар, Монгол улсын гадаад харилцааг эдийн засагжуулах хөтөлбөр, 2009 он
34. Монгол Улсын Засгийн Газрын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр
35. World Trade Organization, “World Trade Report 2009”
36. World Trade Organization, Trade Policy Review, report by Jordan, 2008